

VASY GÉZA

A Nyugat, az Újhold, a diktatúra

Magyarország ugyan egyik világháborúban sem volt főszereplő, de mindkettőben vere-séget szenvedett, s könyörtelen büntetést kapott. A békediktátumok nem vettek figye-lembe semmit, ami méltányolható lett volna. Trianon elleflezhetetlen nemzeti tragédia lett. Az 1945 utáni békekötés ugyan megerősítette az előző szigorú előírásait, az ország számára viszont azt ígérte, hogy teljes körűvé válhat a társadalom demokratikus átala-kítása a szabadság jegyében. 1944–1945 történelmi fordulópontja mindenki számára egyértelművé tette, hogy a régi Magyarország helyett a romokon egy másik fog felépülni, amelynek nem lesznek másod- vagy harmadrendű állampolgárai. S az elsőprő többség úgy gondolta – amint ezt 1945 végén az első szabad választások be is bizonyították –, hogy a demokrácia többpártrendszerrel jelent. Bár 1945 tavaszán romokban hevert az ország, kifosztva, éhezve, halálos áldozatok tömegével, régi és újabb veszedelmekkel fenyegetve, mint a külföldre menekülés, a kitelepítés, a lakosságcsere, a hadifogság, a málenkij robot, végül is az egész ország azt érezhette, hogy eljött a felszabadulás, azaz vége lett a német megszállásnak. Az csak később tudatosodhatott, hogy a szovjet hadse-reg is megszállóként rendezkedett be hosszú évtizedekre.

1945 tavaszán, kora nyarán sokan úgy látták, főleg a szétbombázott fővárosban, hogy az egy emberöltő múlva is romos lesz. Szerencsére az ellenkezője bizonyosodott be. Az ország újjá tudott épülni, megindulhatott, egyre normálisabbá válhatott az élet, és ebben az egész magyar nép döntő szerepet játszott. Nem az egyik vagy másik párt, ha-nem mindenki. Nem a kommunista pártnak volt köszönhető a földosztás, az újjáépítés, a gazdaság stabilizálása, hanem mindannyiunknak.

Az is nagyon tanulságos és figyelemre méltó, hogy még ott voltak Buda egyes terü-letein a német csapatok, de már megindult a szellemi élet – Pest január 18-án, Buda február 13-án szabadult fel. Ottlik Géza visszaemlékezése szerint már a *Nyugat* újrain-dításáról beszélgettek: „Csak arról volt némi vita, hogy beszámítsuk-e a három »álne-ves« *Magyar Csillag*-évet, s ne harmincötödik, hanem harmincnyolcadik évfolyamként induljunk. Mi emellett érveltünk, Németh László szintén, Illyés Gyula habozott. Ő már úgyis átadja Örleynek, nekünk, fiataloknak a szerkesztést, öreg hozzá, mondta. Nem tudtuk még ott Budán, hogy Örley meghalt, Babits jogutódja, örököse Illyés volt, a tech-nikai szerkesztő – mindig is – Gellért Oszkár, és persze Schöpflint terveztük mindnyá-junk fölé” (Ottlik Géza: *A másik Magyarország. Kortárs*, 1981. június). 1945 kezdetén az ideiglenes budai polgármester jóváhagyta a mintegy tucatnyi fiatal irodalmár bead-ványát. „Mire átjutottunk Pestre, március lett. Egy súlyos tévedésünk rögtön kiderült. Az Andrássy úton találkoztam Gellért Oszkárral. *Nyugat?! Félrevont és szigorúan, atyai jóakarattal sziszegte a fülemben: »Belépni! Petőfi-kör!« Nem értettem. Hová? Miért? És miért kell? Legyintett, ott hagyott. Hülye kérdésekre nem válaszol. Csak később tudtam meg, hogy ez volt az első »írószövetség«-félje a nekünk akkor teljesen ismeretlen, ma pedig már szerencsésen elfelejtett, hírhedt neveknek. Gellért szerkesztésére így hát nem számíthat-tunk. Illyéstől sem kaptuk meg a vezércikket az első számhoz...”*

Mint ismeretes, 1944 decemberében megalakult Debrecenben egy demokratikus kormány, s átmenetileg, április 10-ig Debrecen vált az ország fővárosává. Itt jelenik meg

– egy évnyi szünet után – a legelső új folyóirat, a *Magyarok*, melynek címét Juhász Géza javasolta. A lap a *Nyugat* és a *Magyar Csillag* szellemiségének folytatására vállalkozott. Elkertülhetetlen a kérdés: vajon miért kapott ez a törekvés új címet? Debrecenben talán nem is gondoltak a *Nyugat* cím szerinti feltámasztására, feltehetően joguk sem lett volna hozzá, elsősorban Illyés beleegyezése nélkül.

A *Nyugatot* megszűnéséig szerkesztő Gellért Oszkár 1945-ben arra emlékezett, hogy Illyés magával vitte őt, hogy lapengedélyt kérjenek a Miniszterelnökségen. Gellért nem ment be az államtitkárhoz, de azt közli, hogy az engedélyt Illyés nem kapta meg. Gellért Oszkár emlékezése azt nem említi, hogy a kérés a *Nyugatra* vonatkozott volna, de az is okkal feltételezhető. Annyit tesz hozzá, hogy körülbelül egy év múlva indulhatott el a *Válasz* új évfolyama (Gellért Oszkár: *Levelezésem kortársaimmal*. Budapest, 1955.).

Akárcsak Ottlik, Gellért emlékezésében is helyet kaptak dátum szerint nehezen vagy sehogyan sem pontosítható adatok.

Illyés egyik naplójegyzetében, 1945. április 26-án olvasható egy utalás: „Gellért a *Csillag* ügyében Gergelynél: az főmunkatársi listát ajánl, köztük magát s Gábort is. Csak teljesen függetlenül vállalnám a szerkesztést, nem az Írószövetség nevében” (Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1929–45*. 355. l.). Ez a megnevezés csak a *Magyar Csillagra* vonatkozhatott, esetleg a *Nyugat* folytatására. (A sokéves szovjet emigrációból hazatérő Gergely Sándor már 1945 tavaszán a szerveződő Írószövetség elnökének tekintette magát.)

1945–46-ban az irodalmi élet szereplőinek többsége arra figyelt, hogy mi lesz Illyés Gyula irodalmi és politikai szerepe. Illyés az új nemzetgyűlés képviselője, a Nemzeti Pa-

rasztpárt egyik vezetője lett, a baloldali tábor egyik szövetségese. Kezdetben ezzel együtt sem volt arra lehetősége, hogy folyóiratot alapítson. Jellemző adalék ehhez az ő 1946. február 23-iki naplóbejegyzése: „Február 23. Sárközi Márta, tizenkettőtől szürkületig... Vitája közben Erdeivel. Ő (Erdei) fogja szerkeszteni a *Válasz*-t! »Megmondhatod Illyésnek...« stb. Mintha én akarnám szerkeszteni! Így egyikőnk se fogja. Ő azért, mert ember híján nem tudja. Én meg emiatt a kijelentése miatt. (Mely felment a jóra való restség bűne alól.)” (Illyés Gyula: *Naplójegyzetek. 1946–1960.* 1987. 34. l.)

Illyésnek közben Németh Lászlót, Szabó Lőrincet s más írókat is védenie kellett azoktól a támadásoktól, amelyek a polgári radikálisok, a szociáldemokraták s a kommunisták részéről is érték a népi írói tábor egy részét. 1946 tavaszától Illyés sorra mondott le politikai tisztségeiről, s okkal feltételezhető, hogy az 1934–38 közötti *Válasz* újraindításával arra törekedett, hogy ha nem is a *Nyugat*-tábornak, de legalább a népi írók táborának és a hozzájuk közel állóknak szellemi otthonává válhasson a lap.

Hiába csengett össze részben a *Válasz* programja a kommunistákéval, Illyést és lapját már első megjelenésétől kezdve (1946 októberétől) folyamatosan támadták, s a már megjelenő *Újhold* sem tudott vele azonosulni.

A „negyedik nemzedékké” szerveződő, még éppen csak jelentkezgető fiatalok, miután kezdtek belátni, hogy aligha fog újjászületni a *Nyugat*, kevésnek érezhették a *Magyarok* korlátozott publikálási lehetőségeit. A fiatalok viszont – korábban s később is – törekedtek arra, hogy saját folyóiratuk lehessen, még ha ritkább megjelenéssel is. Az *Újhold* legelső száma 1946 júliusában (tehát a *Választ* néhány hónappal megelőzően), a második decemberben jelent meg; a mindössze hét szám két esztendő alatt igencsak korlátozott megjelenési és anyagi lehetőséget teremthetett.

Az *Újhold* első száma (1946. július) aligha keltett volna akkora figyelmet, ha Lukács György nem támadja meg. A Szovjetunióból való hazatérése után Lukács a Magyar Kommunista Párt egyik vezető ideológusa lett, s rá mint a német kultúrán nevelkedett – már akkor is némi hírnevet szerzett –, majd marxistává lett filozófusra átmenetileg komoly szerep várt a hazai értelmiség, a szellemi elit átnevelésében. Lukács ezt a szerepet komolyan vette, s meg volt győződve arról, hogy a társadalmat demokratikussá kell formálni.

Lengyel Balázsék s a társadalom nagy többsége is azt remélte, hogy a békekötés után demokrácia lesz, lényegében polgári demokratikus világ fog kibontakozni. Ebben a szellemben írta meg programcikkét az író.

Miről szól Lengyel Balázs programadó cikke?

A huszonöt éves fiatalember álma a teljesség, s ezt akkor a kortársinak mondható huszadik század kapcsán fogalmazza meg, lényegében csak az 1920 utáni negyedszázaddal foglalkozva. Az ő abszolút mércéje Babits, mindenki csak őhozza képest ítélfelhető meg számára. A jelenkor ígézetében szinte teljesen elfeledkezik az 1920 előtti időszakról. Mintha akkor kezdődött volna a történelem, s ez főként azért hiba, mert az 1945 utáni történelmi pillanatokban nem kellett volna teljesen kihagyni Ady Endrét és korát, szellemiségét. Ady mellőzését egy fiatal irodalmár egyoldalúságának, egyfelé figyelő irányzatosságának tekinthetjük. Am a kommunista párt nyilván bűnnek, az *Újhold* bűnének tarthatta.

Egy induló folyóirat békésebb körülmények között természetesen lehet irányzatos, kitűzheti a saját zászlaját, de akkor sem lett volna célszerű szinte minden számba vehető kortársról kiemelni azt, hogy mik a hibái, korlátai, miért nem tökéletes. A korlátozottságot persze önmagukra, a pályakezdő negyedik nemzedékre is vonatkoztatta Lengyel Balázs. S ennek kapcsán már nem kritikusként, hanem irodalomtörténészként kezdett ítéletet mondani, például így: „A második nemzedék visszaűzetett a teljességtől a részletig: Európából a valóságosabb magyar talajig, egyes tagjaiban ahhoz a hagyományig, amely óvatos távolságot tart a nyugati világtól.” (*Újhold*, 1946. július. In Lengyel Ba-

láz: *Babits után*, 2. l.) Szerinte a líra „az egésztől a részletig” jutott el. Például „Illyés Gyula széles látókörű műveltsége ellenére témáiban hozzátapadt gyerekkora népi emlékeihez, a nép bajához és jajához, mindig *ugyanazt* érlelve verssé, prózává; s egyedül a tárgy megragadásának változataival leplezte az egyhangúságot.” ... „József Attila elnyúlt tapogatózás után egy időre a proletáriátus gondolkörének egyenruháját öltötte fel, a részlet nehezen tűrt fegyelmébe szorítva be szellemét...” (Lengyel Balázs i. m. 2. l.). Aki ezeket a rövid mondatokat elolvasta, aligha kapott kedvet ahhoz, hogy kézbe vegye köteteket. De ugyanez vonatkozott Szabó Lőrincre is. Kosztolányi és epikája dicséretet kapott, bár megszorítással, lírája viszont mintha nem is létezett volna 1919 után. Igaz, később az ő neve is a nagy nemzedék kapcsán kap említést. Ekkor alighanem még kevésbé lehetett felismerni, hogy Kosztolányi kései lírája sok szempontból izgalmasabb, mint Babitsé, főként a nyugat-európai tendenciákra is figyelve, de az tény, hogy Babits szemléletét egy fokkal inkább elfogadhatta volna a kommunista ideológia.

A Babits iránti egyoldalú és teljes körű tiszteletet elismerve is érthető, hogy az 1938 után gyorsan terjedő József Attila-kultusz dacára miért olyannyira fanyalgó részéről József Attila fogadtatása. Csak az lehet a magyarázat, hogy még egyikük sem ismerte eléggé ezt a költészetet. 1946 nyarán viszont már érthetően irritálta a kommunistákat, hogy az *Újhold* számára a költő helye a második-harmadik vonalban van. Az újhaldasok József Attilával kapcsolatos fenntartásai hamar szertefoszlottak, gondoljunk csak az újhaldas költők műveire, de a József Attilát elhagyó Babits-követés jelszavával 1948 után lényegében kikergették őket a szépirodalomból, s természetesen az irodalomkritikából is.

A hazai szellemi életben, a politikai publicisztikában 1945 kezdetétől megjelentek a kirekesztő és gyilkos indulatok is, persze ellenkező módon, mint a világháború alatt.

Lukács György természetesen tudta, hogy Babits egyike a század legnagyobb alkotóinak, ám irodalmi ízlése jellegzetesen 19. századi volt. 1919 után a marxizmus jelentősen átfurmálta világszemléletét, s nemcsak a polgárság társadalomképét, hanem rendjét, osztályát, művészetét is elavultnak tekintette. A polgári szemléletet ő még kulturáltan bírálta, bizakodva a fejlődésben, Horváth Márton viszont már 1945 tavaszán szinte a fasizmus feltámadását vélte felfedezni például Babits vagy Márai Sándor kapcsán. Révai József mellett, vagy inkább mögötte, Horváth Márton volt a legfőbb kulturális ideológiai hatalom, aki már 1945 májusában radikálisan helytelenítette Babits szellemét is: „Babits már nincs köztünk, de a megjelenő egyetlen képes újságban már feltűnt Babits halotti maszkiájának fényképe egy rajongó cikk felett”, ... „kínálják magukat a nyugati polgári demokrácia művészetének veteránjai és a »középen«, az egész felett ott lebeg Babits halotti maszkiája” (*Babits halotti maszkiája*. Szabad Nép, 1945. május 31.).

Tömören kifejezve: a magyar szellemi-irodalmi élet 1945–46-ban abban reménykedett, hogy országunkban ugyan baloldali szellemiséggel átitatott, de polgári demokrácia lesz. Rákosiék azonban tudták, hogy a Szovjetunió milyen feladattal bízta meg őket. Ezt lényegében maga Lukács is tudta, ám ő a nálunk is eltervezett sztálinista diktatúrát a második világháború utáni években demokratikusabbnak gondolta. Igaz, erre legfeljebb 1948-ig volt módja, aztán őt is támadások érték.

Az egyre meghatározóbbá váló kommunista politika 1947 kezdetétől mind agresszívebben követelte az általuk demokráciának tartott felfogás ellenfeleinek szellemi megsemmisítését, jobb esetben reménykedett abban, hogy majd megváltoznak, belátják tévedéseiket, bűneiket. S bizony az *Újhold* szerkesztőinek, szerzőinek körében is voltak olyanok, akik kezdték belátni az egyetlen helyesnek mondott utat. Lengyel Balázsék nyolc hónapos római és párizsi tartózkodása alatt Gyárfás Miklós és Örkény István vette át a tényleges szerkesztést Szabolcsi Miklós közreműködésével. Az utolsó hét szám szemlélete átalakult, részben nyilván a viták hatására is.

Az 1947 októberi szám élén még Lengyel Balázs *Szándék és fantom* című írása állt. Bevezető cikkében sokkal egyértelműbbé tette a lap célkitűzéseit, s végső soron Lukács

Györgynek s más bírálóinak is meg kellett volna érteniük, hogy a folyóirat nem a demokrácia ellen emelt szót a szellemi értékek védelmében. „Az *Újhold* kettős kísérlet: egyrészt önmagunk, egy nemzedéki szólam kialakítására, másrészt tapogatózó lépés egy eljövendő tágasabb otthon küszöbén.” Lengyel Balázs jó szándékú magyarázata részben érthető volt. Hisz nemcsak maga Lukács György értette félre a fiatalokat, hanem a lap beköszöntő írása is okot adott a bírálatra: a fiatalok egyetlen, szinte abszolút mércének tekintették Babits életművét. Ebben a második *Újhold*-értelmezésben Ady és Babits az abszolút csúcspont, a „tartalmi teljesség”, s ehhez képest finomította Lengyel korábbi bírálatát: „...ha óriás területet nyitott is például Illyés a lírában a nép ügyének állandó számon-kérésével, nemzeti lelkiismeretté magasztosult önvizsgálataival, mégsem ad olyan teljes képet, olyan mindenre rezdülő tükrözést a világról, mint Ady és Babits, vagy műve csúcsein József Attila” (i. m. 83. l.). Ez a három szó József Attiláról már befogadó értelmű, de továbbra is korlátozó volt Babitshoz viszonyítva.

A továbbiakban Lengyel Balázs a lap legújabb számával bizonyítja: Szabó Magda, Gyárfás Miklós, Darázs Endre, Nemes Nagy Ágnes, Karinthy Ferenc, Mándy Iván írásaikkal tanúsítják, hogy ők korántsem zárkóznak el a valóságtól.

Lengyel Balázs reménykedése a szellemi élet békés és teremtmő együttműködéséről nem valósulhatott meg. Ezzel ellentétes és sokkal erősebb fordulat várt a magyar demokráciára. Se polgári, se népi demokratikus, se nyugati típusú szocializmus nem jöhetett létre, mert a totálissá váló diktatúra elfojtott minden más utat.

Az *Újhold* utolsó, 1948. február–májusi jelzéssel ellátott száma nem búcsúzás volt, hanem kényszerű megszűnés. A lap nem kapott semmi támogatást, helyette folyamatosan támadták. Lengyel Balázs és felesége, Nemes Nagy Ágnes 1948 nyarán tért vissza római és párizsi tanulmányútjáról, addigra teljesen megváltozott a politikai helyzet és az irodalmi légkör. Lengyel Balázs 1948. február–áprilisi dátummal látta el Párizsban írt *Mai magyar líra* című könyvét. Ezen széles horizonton mutatta be Ady Endréig visszanyúlva és a legfiatalabbakat is megemlítve azt az irodalmi tablót, amelyen Babits és József Attila egyaránt figyelmes elemzést kapott. A szerző nem egy fiatal nemzedéket kívánt a középpontba állítani, hanem az egész magyar költészetet tekintette át Adytól 1948 jelenkoráig.

Hiába vált a változó korra is jobban figyelővé a szerző, hiába mutatott némi kompromisszumkészséget, a bírálók ezt a könyvét is kiátkozták, bemutatva, hogy írójuk „miként tévedt süppedékes talajra, miként jutott légüres térbe” (Szabolcsi Miklós), s azt remélve, hogy a szerző „politikailag évekre kompromittálja magát” (Bóka László).

1949 őszéig Lengyel Balázsék abban reménykedtek, hogy látszólagos engedelményekkel megmaradhatnak írónak az *Újhold* megszűnése után is. Akkor rá kellett jönniük arra, hogy a már egyetlen párt a teljes azonosulást várja el az irodalmi nyilvánosságtól, s legfeljebb mellékszereplőként, műfordítóként, ifjúsági íróként létezhetnek tovább.